

Διδάσκοντας Νεοελληνική Λογοτεχνία με τη χρήση ΤΠΕ:

Ένα παράδειγμα στην ποίηση του Κ. Καρυωτάκη

Φένυ Γιαγτζίδου¹, Κωνσταντίνος Καρεμφύλλης²

¹ Καθηγήτρια Φιλολόγος ΠΕ 02, Ελληνογαλλική Σχολή «Καλαμαρί», Θεσσαλονίκη
fennymonti@gmail.com

² Καθηγητής Φιλολόγος ΠΕ 02, Ελληνογαλλική Σχολή «Καλαμαρί», Θεσσαλονίκη
e.keimena@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με τη συγκεκριμένη εισήγηση γίνεται προσπάθεια να ανιχνευθούν οι δυνατότητες που παρέχει το WEB 2.0, για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο, μέσα από τις Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών. Ως όχημα της προσπάθειας χρησιμοποιείται μια υπάρχουσα ιστοσελίδα των συντελεστών, ρόλο ωστόσο που θα μπορούσε να επιτελέσει με την ίδια αποτελεσματικότητα και ένα ιστολόγιο (blog). Η διδασκαλία αξιοποιεί τόσο τη Συγχρονική όσο και την Ασύγχρονη διάσταση των ΤΠΕ, με αναρτήσεις που προσπαθούν να δώσουν μία συνολική εικόνα της ποίησης του Κ. Καρυωτάκη. Τα βήματα της παρέμβασης αυτής συνοψίζονται στα εξής: Παράλληλα με το σχολικό βιβλίο ο καθηγητής καθορίζει τους εκπαιδευτικούς στόχους, τους μεταφράζει σε ερωτήσεις επιλογής συγκεκριμένου εκπαιδευτικού υλικού, αναζητά και συγκεντρώνει βιβλιογραφική και πολυμεσική τεκμηρίωση, αναρτά στον προσωπικό δικτυακό τόπο το υλικό που έχει ποιοτικά και ποσοτικά προεπιλέξει, αναθέτει στους μαθητές τη σύνθεση εργασιών απάντησης των ερωτήσεων, ελέγχει και συζητά τις απαντήσεις, διαβάζει και σχολιάζει μαζί με τους μαθητές παράλληλα κείμενα και τέλος οι μαθητές ακούν μελοποιημένα ποιήματα και βλέπουν ένα 15λεπτο απόσπασμα από ντοκιμαντέρ της κρατικής τηλεόρασης για τη ζωή και το έργο του ποιητή. Για την όλη προσπάθεια διατίθενται 4 περίπου διδακτικές ώρες και τα θετικά που μπορούν να προκύψουν για τους μαθητές, πέρα από τη διαφοροποίηση της μετωπικής διδασκαλίας, είναι ο πλουραλισμός στη διαπραγμάτευση του γνωστικού αντικειμένου, η ενεργοποίηση των μαθητών στη δημιουργία μικρής κλίμακας συνθετικών εργασιών, η επαφή ευρύτερα με το έργο του ποιητή, η ακρόαση μελοποιημένων ποιημάτων του και απαγγελιών.

ΛΕΞΕΙΣ – ΚΛΕΙΔΙΑ

Παγκόσμιος Ιστός (WEB 2.0), Ιστότοπος (Site), Πολυτροπικότητα, Ασύγχρονη Εκπαίδευση, Σύγχρονη Εκπαίδευση

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οποιαδήποτε πρόταση διδασκαλίας της λογοτεχνίας πρέπει προηγουμένως να έχει αντιμετωπίσει καίρια ερωτήματα: αν αυτή μπορεί να διδαχθεί, ποιους σκοπούς θα πρέπει επιδιώκει, ποιος θα είναι ο ρόλος του διδάσκοντα. Αν υποθέσουμε ότι η λογοτεχνία μπορεί να επιβιώσει σε μια διδασκαλία και ότι είναι συμβιβάσιμη με τη

διδασκαλία, προβάλλουν κάποιες αντικειμενικές δυσκολίες. Κάποτε η διδασκαλική αμουςία: δεν υπάρχει από πολλούς η αυξημένη ευαισθησία απέναντι στην ομορφιά του ποιητικού λόγου. Άλλοτε η σχηματοποίηση και το στυλιζάρισμα: η προσέγγιση ενός ποιήματος αποτελεί σπουδή ενός ζωντανού σώματος και δεν πρέπει να υποκύπτει σε συγκεκριμένες διδακτικές συνταγές. Επιπλέον, εφόσον η προσέγγιση της ποίησης προϋποθέτει αυθορμητισμό και ψυχική άνεση, ο σχολικός προγραμματισμός, που εντάσσει την διδασκαλία σε συγκεκριμένη ώρα του προγράμματος αφαιρεί αναμφίβολα τη συγκινησιακή όρεξη.

Πρωταρχικά ο καθηγητής θα πρέπει να έχει καλή γνώση της νεοελληνικής λογοτεχνίας, τον ανάλογο οπλισμό για να μετριάσει τις αντικειμενικές δυσκολίες. Δεύτερο αίτημα, η σωστή ανάγνωση: μια καλή ανάγνωση μπορεί να μεταφέρει κάτι από την ομορφιά και τη μαγεία του ποιήματος. Διδάσκω λογοτεχνία σημαίνει καθιστώ κάποιον ικανό να την απολαμβάνει καλύτερα. Και αν η ενοχλητική διατύπωση «η λογοτεχνία δε διδάσκεται» είναι αλήθεια, θα συμφωνούσαμε πως για μας τους διδάσκοντες λογοτεχνία, η μετάδοση μιας γνώσης αντικειμενικού τύπου δε συνιστά παρά μια στιγμή, ουσιαστική σίγουρα, σε μια διαλεκτική διαδικασία υπαρξιακής τάξης.

ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΤΠΕ

Πέρα από αυτές τις θεωρητικού –πλην όμως ουσιαστικού - χαρακτήρα διαπιστώσεις ή πεποιθήσεις, η δική μας παρέμβαση αξιοποιεί τις ΤΠΕ ως μια δυνατότητα που μπορεί να συμβάλλει στη αρμονική σύζευξη της διδασκαλίας παραδοσιακών γνωστικών αντικειμένων με τις νέες τεχνολογίες. Η αξιοποίηση αυτή υλοποιείται στο πλαίσιο των ακόλουθων υποθέσεων εργασίας: 1. Ότι η Ασύγχρονη, δηλαδή η εξ αποστάσεως, έξω από τα όρια της σχολικής τάξης εκπαιδευτική διαδικασία, μπορεί να αξιοποιηθεί ως ουσιαστική δημιουργική εργασία στο σπίτι 2. Ότι η Σύγχρονη, δηλαδή η εντός της σχολικής τάξης αξιοποίηση των ΤΠΕ, μπορεί να εισφέρει χρησιμότητα ερεθίσματα και πολύτιμες εμπειρίες, κατά τη μύηση στα κείμενα ενός λογοτέχνη 3. Ότι Σύγχρονη και Ασύγχρονη εκπαίδευση θα πρέπει να συμβαδίζουν, υπηρετώντας διαφορετικούς σκοπούς η καθεμιά 4. Ότι η ζώσα διδασκαλία της σχολικής τάξης, καθώς λειτουργεί συντονιστικά προς το όλο εγχείρημα, καθίσταται αναγκαίος και καθοριστικός παράγοντας για την επιτυχία του.

Διαγραμματικά η αξιοποίηση των ΤΠΕ για τη διδασκαλία της ποίησης του Κ. Καρυωτάκη στη Νεοελληνική Λογοτεχνία της Γ' Γυμνασίου περιλαμβάνει τα εξής βήματα:

1. Καθορισμός των διδακτικών στόχων στη συγκεκριμένη ενότητα (τι θέλουμε να μάθουν και να οικειωθούν ως γνώση οι μαθητές μας)
2. Εκπόνηση μιας ομάδας ερωτήσεων – περιλαμβανομένων και αυτών του σχολικού βιβλίου - που θα συγκεκριμενοποιήσουν τους εκπαιδευτικούς στόχους και θα καθοδηγήσουν τους μαθητές στην άντληση συγκεκριμένων πληροφοριών, από δοσμένο – αναρτημένο στο διαδίκτυο- υλικό.
3. Εντοπισμός και ανεύρεση από τον διδάσκοντα, πληροφοριών, κρίσεων, ερμηνειών, κριτικών και παρατηρήσεων τρίτων, πάνω στο έργο του Κ. Καρυωτάκη. Έρευνα της βιβλιογραφίας στο διαδίκτυο, στα οικεία σπουδαστήρια, σε βιβλιοθήκες και βιβλιοπωλεία. Επιλογή του κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, σε σχέση με το σύνολο των ζητούμενων ερωτημάτων.
4. Ανάρτηση του επιλεγμένου υλικού σε συγκεκριμένο χώρο στο διαδίκτυο. Οι μαθητές οδηγούνται σε συγκεκριμένο προσωπικό ιστότοπο (ιστολόγιο ή στην προκείμενη περίπτωση ιστοσελίδα), κατάλληλα διαμορφωμένο σε κάποιο τομέα του

για την περίπτωση αυτή. Το υλικό αποτελείται από κείμενα βιβλιογραφικής υποστήριξης και είναι συγκεντρωμένο σε συγκεκριμένο μενού της ιστοσελίδας, ώστε να αποφευχθεί το πληροφοριακό χάος του διαδικτύου.

5. Υποβολή των ερωτημάτων στους μαθητές και ανάθεση προσωπικών εργασιών, οι οποίες θα έχουν ως αντικείμενο την απάντηση των συγκεκριμένων ερωτήσεων μέσα από την ανάγνωση, αξιολόγηση και αξιοποίηση του αναρτημένου εκπαιδευτικού υλικού.

6. Παράδοση των εργασιών και αξιοποίηση της γνώσης που προέκυψε κατά την ανάλυση – ερμηνεία ενός συγκεκριμένου ποιήματος που εμπεριέχεται στο σχολικό βιβλίο.

7. Αξιοποίηση της γνώσης και των ποιητικών εμπειριών των μαθητών, σε μία Συγχρονική διαδικασία υπόδειξης και ανάγνωσης παράλληλων ποιημάτων καθώς και αξιοποίηση υπάρχοντος πολυμεσικού υλικού, που αφορά την παρακολούθηση ενός βίντεο και την ακρόαση μελοποιημένων ποιημάτων του.

Με απλά λόγια: ο καθηγητής καθορίζει τους εκπαιδευτικούς στόχους, τους μεταφράζει σε ερωτήσεις επιλογής συγκεκριμένου εκπαιδευτικού υλικού, αναρτά σε υπάρχοντα προσωπικό δικτυακό τόπο βιβλιογραφικό και πολυμεσικό υλικό που έχει ποιοτικά και ποσοτικά προεπιλέξει, αναθέτει στους μαθητές τη σύνθεση εργασιών απάντησης των δομημένων ερωτήσεων, ελέγχει και συζητά με τους μαθητές τις απαντήσεις των ερωτήσεων, διαβάζει και σχολιάζει μαζί με τους μαθητές παράλληλα κείμενα, που έχουν ήδη αναρτηθεί και τέλος οι μαθητές ακούν μελοποιημένα ποιήματα και βλέπουν ένα 15λεπτο απόσπασμα από ντοκιμαντέρ της κρατικής τηλεόρασης για τη ζωή και το έργο του ποιητή.

Ενδεικτικά και όχι απαραίτητα ιεραρχημένα αναφέρουμε:

1. Ως επιθυμητούς διδακτικούς στόχους

α. Τη γνώση της βιογραφίας του ποιητή β. Την επαφή των μαθητών με το ευρύτερο έργο του γ. Την ανάδειξη ειδικών ζητημάτων του ποιητικού του έργου δ. Το συσχετισμό της ποίησής του με τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής του ε. Την επίδραση που άσκησε σε σύγχρονους και μεταγενέστερους

2. Ως ερωτήσεις καθοδήγησης και επιλογής του αναρτημένου υλικού

Γενικά:

α. Η απαισιοδοξία και η μελαγχολία ως κυρίαρχες παράμετροι στην ποίηση του Καρυωτάκη

β. Ο «καρυωτακισμός» ως λογοτεχνικό ρεύμα ή επιρροή

γ. Η επίδραση των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών συνθηκών στην Ελλάδα και τον κόσμο μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου, στη διαμόρφωση της ποίησής του

Ειδικά:

δ. Γιατί ο Καρυωτάκης είναι μια αντι-προσωπικότητα;

ε. Γιατί ο Καρυωτάκης είναι ποιητής αντιπροσωπευτικός της γενιάς του;

ς. Ποια είναι η σημασία της καθαρεύουσας στην ποίηση του Καρυωτάκη;

Η σε σχέση με συγκεκριμένα ποιήματα:

ζ. Να αναγνωριστεί η απόγνωση και το φλερτ με το θάνατο μέσα από τα ποιήματα: «Εμβατήριο πένθιμο και κατακόρυφο», «Ίδανικοί αυτόχειρες», «Δικαίωσις» και το πεζό «Πρέβεζα»

η. Να αναδειχθεί ο ρόλος του ποιητή και της ποίησης, όπως διαφαίνεται στα ποιήματα «Όλοι μαζί», «Σταδιοδρομία», «Μικρή ασυμφωνία σε Α μείζον»

- θ. Πού σταματά η λογοτεχνική επιρροή και πού αρχίζει η παράλληλη εμπειρία; («Στην Πρέβεζα»: «...ο ήλιος θάνατος μέσα στους θανάτους» /με το σεφερικό «αγγελικό και μαύρο φως» και το «...ποιος υποφέρει πίσω από το χρυσαφί μεταξωτό και ποιος πεθαίνει» / και αναζήτηση αντίστοιχου στον Κάλβο: «.. ο ήλιος κυκλοδίωχτος / ως αράχνη μ'εδίπλωνε / και με φως και με θάνατον ακαταπαύστως»)
- ι. Η εκλεκτική συγγένεια με τον Κάρολο Μπωντλαίρ και η επιρροή του Γάλλου ποιητή στον Καρυωτάκη
- ια. Ο ρόλος των ήχων σε σχέση με το αίσθημα της ματαίωσης («ιαχή μακρυσμένη, καμπάνες που σβήνουν, αντένες που δονούνται, αδειανό τραγούδι») μέσα στα ποιήματα του Καρυωτάκη

3. Οι παραπάνω ερωτήσεις έχουν την ανάλογη υποστήριξη και τεκμηρίωση μέσα από συγκεκριμένες σελίδες της βιβλιογραφίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις ακόλουθες εκδόσεις:

1. «Ποιήματα και πεζά» του Κ. Καρυωτάκη σε επιμέλεια του Γ.Π. Σαββίδη, από τις Εκδόσεις της Εστίας, Αθήνα 1972 (για την επιλογή των ποιημάτων)
2. Βάσος Βαρίκας, Κ.Γ. Καρυωτάκης (Το δράμα μιας γενιάς), Γκοβόστης 1938 (για τον «καρυωτακισμό ως ρεύμα ή επιρροή»)

Βύρων Λεοντάρης, θέσεις για τον Καρυωτάκη, σελ 260-265, «Κ.Γ.Καρυωτάκης, Ποιήματα και πεζά, επιμ. Σαββίδης) (για τον Καρυωτάκη ως αντι-προσωπικότητα)

Πάνος Καραβίας, «Οκτώ μορφές», εκδ Ίκαρος, σελ 124-139 (για τον Καρυωτάκη ως αντιπροσωπευτικό ποιητή της γενιάς του)

Βάσος Βαρίκας, «Κώστας Βάρναλης – Κώστας Καρυωτάκης», εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 1978, σελ 139-145 (για τη σημασία της καθαρεύουσας)

Λίζυ Τσιριμώκου, Ποιητική αλχημεία: Μπωντλαίρ- Καρυωτάκης, περ Φιλολόγος, τχ 89, σελ.326-330 (για τη σχέση με το Μπωντλαίρ)

Τέλλο Άγρα, σελ 209-211, «Κ.Γ.Καρυωτάκης, Ποιήματα και πεζά, επιμ. Σαββίδης) (για το ρόλο των ήχων σε σχέση με το αίσθημα της ματαίωσης)

Επιλεγμένες σελίδες αυτής της βιβλιογραφίας, ψηφιοποιούνται με το σύστημα OCR οπτικής αναγνώρισης χαρακτήρων και μετά από κατάλληλη επεξεργασία αναρτώνται σε συγκεκριμένο δικτυακό τόπο. Πρόκειται για την ιστοσελίδα www.e-keimena.gr, έναν «Ιστότοπο για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας στην εκπαίδευση και πεδίο βολής εξαιρετικών κειμένων στο διαδίκτυο», όπως δηλώνει. Στην ίδια σελίδα εκτός από τα κριτικά κείμενα αναρτώνται

- α. φωτογραφίες του ποιητή,
- β. επιλεγμένα από το διδάσκοντα ποιήματα, αναγκαία για την εξέλιξη του μαθήματος, για τη σπουδή της ποίησής του αλλά και για την απόλαυση της ανάγνωσης,
- γ. μελοποιημένα ποιήματά του π.χ. το εμβληματικό «Βράδυ» που υπάρχει και στο σχολικό βιβλίο, από τη Λένα Πλάτωνος, η «Πρέβεζα» από το Δήμο Μούτση αλλά και από το Γιάννη Ζουγανέλη, το «Τι νέοι που φτάσαμεν εδώ» από το Μίκη Θεοδωράκη, η «Δικαίωση» από την Ηδύλη Τσαλίκη κ.α.
- δ. Ένα βίντεο - επεισόδιο από την κινηματογραφική σειρά «Τα λόγια της πόλης» του Κώστα Αυγέρη, το οποίο αφηγείται στιγμιότυπα από τη ζωή και το έργο του Κ. Καρυωτάκη

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

1. Ο καθηγητής προ-επιλέγει τα κείμενα με τα οποία θα έρθουν σε επαφή οι μαθητές. Η προεπιλογή συνιστά ταυτόχρονα και δικτυακό εντοπισμό, συγκεκριμενοποίηση δηλαδή των παρεχόμενων πληροφοριών και ουσιαστικά μία χαρτογραφημένη

πλοήγηση στον επικίνδυνο πληροφοριακό κυκεώνα του διαδικτύου. Οι μαθητές ψάχνουν σε συγκεκριμένο δικτυακό χώρο και αναζητούν συγκεκριμένες πληροφορίες, πάνω σε περιορισμένο υλικό. Αποφεύγεται ο πανικός από τον καταϊγισμό με άχρηστες ή παραπλανητικές πληροφορίες.

2. Οι μαθητές οικειώνονται με το ευρύτερο έργο, την προσωπικότητα και τη ζωή του λογοτέχνη, κάτι που κρίνεται απαραίτητο και για την ουσιαστική προσέγγισή της ποίησής του

3. Οι μαθητές ωφελούνται από πολυμεσικές εφαρμογές καθώς έρχονται σε επαφή με φωτογραφίες του καλλιτέχνη και με μελοποιήσεις της ποίησής του

4. Το μέσο είναι το μήνυμα και το διαδίκτυο μετατρέπεται σε χώρο άντλησης ουσιαστικών και χρηστικών λεπτομερειών και όχι απλώς σε χώρο άσκησης διαδικτυακών παιχνιδιών ή εικη και ως έτυχεν σερφαρίσματος

5. Ώξυνση της κρίσης και της κριτικής ικανότητας των μαθητών, καθώς θα πρέπει μέσα από το ταξινομημένο υλικό των 20 και πλέον σελίδων να εντοπίσουν το υλικό τους και να το συνθέσουν σε απαντήσεις, μία για κάθε ερώτηση που τους τέθηκε.

6. Ευρύτερη επαφή με την ποίηση του ποιητή, χάρη στα αναρτημένα – επιλεγμένα από τον διδάσκοντα – ποιήματα. Πρόκληση ενδιαφέροντος για μια ουσιαστική συνάντηση με το έργο του

Ο Καρυωτάκης εκπροσωπεί την επώδυνη και αδιάκοπη σύγκρουση μιας ποιητικής ευαισθησίας με την σκληρή πραγματικότητα (Κώστας Μπαλάσκας). Στον Καρυωτάκη δεν υπάρχουν αυταπάτες. Ψάλλει το άδοξο και το ασήμαντο. Στάση αντιρωϊκή, αντιιδανική, που φτάνει στην απόλυτη διάλυση, αλλά με φωνή καθαρή και σταθερή.

Αυτό πάντως που πρέπει να ξέρουμε είναι πως η λογοτεχνία δε διδάσκεται, αν δε μας δένει μια σχεδόν παθολογική, λατρευτική-ερωτική σχέση με τα κείμενα. Αυτό το πάθος προσπαθούμε να μοιραστούμε με τους μαθητές μας με την επιστράτευση των νέων τεχνολογιών.

Και κάθε φορά που η ελληνική ποίηση απελπίζεται, δηλ. κάθε φορά που γίνεται ποίηση, ο Καρυωτάκης είναι εξακολουθητικά παρών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Floridi L, Εισαγωγή στη φιλοσοφία της πληροφορικής, εκδ. Νήσος, Αθήνα 2008
2. Βαρίκας Βάσος, Κώστας Βάρναλης – Κώστας Καρυωτάκης», εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 1978, σελ 139-145
3. Βαρίκας Β., Κ.Γ. Καρυωτάκης (Το δράμα μιας γενιάς), Γκοβόστης 1938
4. Γεωργακοπούλου, Α. – Γούτσος, Δ. Κείμενο και Επικοινωνία, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999
5. Γιακουμάτου, Τ. – Νικολαΐδου Σ. «Η Ελληνική Γλώσσα συναντά την πληροφορική», Περιοδικό ΠΕΦ -Φιλολογική, τεύχος 80, 7-9/2002, τελευταία πρόσβαση 30 Αυγούστου 2010, ιστοχώρος http://www.netschoolbook.gr/epimorfosi/conferences/p3_glossa_FIL_2002.pdf
6. Γιακουμάτου, Τ. (2004), «Οι νέες τεχνολογίες συναντούν το ελληνικό σχολείο», τελευταία πρόσβαση 30 Αυγούστου 2010, ιστοχώρος <http://www2.e-yliko.gr/htmls/arctles/dokeimoi.pdf>

7. Κακλαμάνης, Θ. «Συνεργατική μάθηση και ΤΠΕ στην εκπαίδευση», τελευταία πρόσβαση 30 Αυγούστου 2010, ιστοχώρος <http://www.pi-schools.gr/download/publications/epitheorisi/teyxos10/130-144.pdf>
8. Καραβίας Π., «Οκτώ μορφές», εκδ Έκαρος, σελ 124-139
9. Καρυωτάκης Κ. Γ., Ποιήματα και πεζά, επιμ. Γ. Π. Σαββίδη, Εκδόσεις της Εστίας, Αθήνα 1972
10. Κεκές, Ι. – Μυλωνάκου-Κεκέ Η. «Διαδίκτυο (Internet) και μάθηση: Οι στρατηγικές για την «πλοήγηση» και η διδακτική τους αξία», τελευταία πρόσβαση 28 Αυγούστου 2010, ιστοχώρος <http://www.pi-schools.gr/publications/epitheorisi/teyxos5/>
11. Κόκοτας, Π, Σύγχρονες προσεγγίσεις τη διδασκαλία των φυσικών επιστημών. Η εποικοδομητική προσέγγιση της διδασκαλίας και της μάθησης, Αθήνα 2002
12. Κουτσογιάννης, Δ «Αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και Επικοινωνίας στη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων και κυρίως στη διδασκαλία της ελληνικής». Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007, τελευταία πρόσβαση 30 Αυγούστου 2010, ιστοχώρος <http://www.greek-language.gr/greekLang/files/document/education/educators.pdf>
13. Λεοντάρης Β, Θέσεις για τον Καρυωτάκη, σελ 260-265, Κ. Γ. στο «Καρυωτάκης, Ποιήματα και πεζά», επιμ. Γ. Π. Σαββίδη
14. Ματσαγγούρας, Η. Κειμενοκεντρική προσέγγιση του γραπτού λόγου, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2004
15. Μπέλλα Ζ. - Πτολεμαίου Δ., Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1982
16. Νικολαΐδου Σ. «Η διδασκαλία της λογοτεχνίας με ηλεκτρονικούς υπολογιστές», Περιοδικό Φιλολόγος, τ. 198, σελ. 1202-1208, Θεσσαλονίκη 2009
17. Παπάζογλου Χ., Παρατονισμένη μουσική (Μελέτη για τον Καρυωτάκη), Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1988
18. Παράσχος Κ., Δέκα Έλληνες Λυρικοί, εκδ. οίκος Φέξη, Αθήνα 1962
19. Ράπτης, Αρ. – Ράπτη, Αθ. Πληροφορική και Εκπαίδευση: Ολική Προσέγγιση, Αθήνα 2003
20. Τσιριμώκου Λ, Ποιητική αλχημεία: Μπωντλαίρ- Καρυωτάκης, περ Φιλολόγος, τ. 89, σελ. 326-330
21. Χοντολίδου Ε. Εισαγωγή στην έννοια της πολυτροπικότητας, στο «Γλωσσικός Υπολογιστής» τόμος 1, Εκδ. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 115-118, Θεσσαλονίκη 1999
22. Χρηστίδης Α. Φ. «Γλώσσα και νέες τεχνολογίες» στο «Χρηστίδης Α.-Φ. Γλώσσα, Πολιτική, Πολιτισμός», σελ. 189 – 196, Εκδ. Πόλις, Αθήνα 1999